

УДК 378.635.5:37.034

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА КУЛЬТУРА ОФІЦЕРА: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Оксана Ходань

*Львівський орден Червоної Зірки інститут Сухопутних військ імені
гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету “Львівська
політехніка” вул. Гвардійська, 32, 79000 Львів, Україна*

Проаналізовано педагогічний аспект формування морально-етичної культури майбутнього офіцера.

Ключові слова: морально-етична культура, моральне виховання, моральні цінності.

Становлення української державності, інтеграція у європейське світове співтовариство, відмова від тоталітарних методів управління державою і побудова громадянського суспільства передбачають орієнтацію на людину, націю, пріоритет духовної культури, визначають головні напрями навчально-виховного процесу.

Соціально-економічні, політичні перетворення, що відбуваються сьогодні в Україні, можна певною мірою порівняти з процесами, які відбувалися в епоху буржуазних революцій у Європі. На думку В. С. Біблера, усі негаразди, що виникали у суспільстві ХХ ст., можна зрозуміти як наслідок зміщення епіцентру всього людського буття до полюсу культури. Культура є тією глобальною реальністю, у якій розгортається цілий спектр окремих реалій людського існування [1]. Пріоритетність культурно-центристського розгляду більшості явищ сучасного людського буття дістає подальше визнання як культурологічний підхід, становлення якого, можна вважати, відбулося століття тому, наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст.

Сьогодні констатується факт моральної катастрофи сім'ї, духовного зuboжіння основної маси молодих людей, які щораз більше реагують на спрощену інформацію, що не торкається ні глибини душі, ні розуму.

Насторожує “чорний гумор”, молодіжний сленг, шокує насильницький зміст комп'ютерних ігор, умовою в яких є вбивство. Відбувається експансія чужих культур і глобальний переворот у нашому рідному домі – зруйновані традиційні духовні основи життя особистості, сім'ї, держави, національне трактують як націоналістичне у найгіршому розуміння цього слова. У Збройних силах України теж спотворені цінності здорової моралі нашестям духовного примітивізму, який знищує історичні набутки наших предків. Ця

проблема є найактуальнішою для науково-педагогічних працівників військової освіти.

За останній час проведено низку досліджень, які якоюсь мірою пов'язані з аспектами формування моральної культури майбутніх офіцерів. Ці праці присвячені розвитку творчого потенціалу особистості, інтелектуально-творчому розвитку особистості в умовах неперервної освіти, зокрема військової (І. А. Зязюн, М. І. Нещадим, Н. Г. Никало, В. В. Ягупов та ін.), теорії і практиці культурологічної підготовки, естетичного виховання слухачів і курсантів вищих військових закладів освіти (В. С. Маслов, Ю. М. Семенов та ін.), формуванню інформаційної культури особистості майбутнього офіцера (Г. В. Вишинська та ін.).

Суттєвий інтерес для нашого дослідження викликають праці російських та українських науковців (Ю. К. Бабанський, О. В. Барабанщиков, С. Я. Батишев, І. Д. Бех, С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, Г. С. Костюк, В. Г. Кремень, В. С. Лутай, О. Я. Савченко, С. О. Сисосва, М. Д. Ярмаченко та ін.).

Аналіз літературних джерел і дисертаційних досліджень виявив, що корегування теоретичних і методичних підходів щодо формування морально-етичної культури особистості під час її професійної підготовки у ВВНЗ має відбуватися з випередженням, зважаючи на постійну зміну ідей, технологій, знань, що відбуваються швидше, ніж виростає нове покоління, впливаючи на її світобачення і культурні процеси загалом.

На підставі аналізу вище зазначених наукових досліджень ми виявили, що не повною мірою розкрита проблема формування морально-етичної культури майбутнього офіцера у ВВНЗ.

З огляду на це поставили таке завдання: проаналізувати педагогічний аспект поняття “морально-етична культура офіцера” та особливості її формування у ВВНЗ.

Відповідно до національних особливостей у військовій освіті відбувається процес переходу до нових парадигмальних засад, фундаментальності гуманістичного світобачення. Численними педагогічними дослідженнями доведено, що професія офіцера – це педагогічна професія, яка передбачає моральну відповідальність, а від науково-педагогічного працівника ВВНЗ, наставника значною мірою залежить становлення висококультурної особистості курсанта. З огляду на це відомий принцип “Не зашкодь” на нинішньому етапі військово-педагогічної діяльності було б слушно переформулювати на інший – “Відкрий Людину”.

Людина завжди є “людиною культури”, незалежного від індивідуального рівня освіченості та начитаності, а культура постає насамперед як “спосіб людського буття” [2, с. 11]. П. Наторп констатує, що людська культура має розвиватися шляхом виховання та навчання від

покоління до покоління, якщо вона є певним явищем, що змінюється і росте, ніколи не закінчується [5, с. 10].

На нашу думку, одним з найголовніших завдань сьогодення у професійній освіті є не тільки підготовка відповідного фахівця, а формування у нього духовної культури. Під духовністю ми розуміємо систему морально-етичних орієнтирів особистості, зокрема християнських, що реалізується в суб'єктивному виборі ідеалів та об'єктивній системі оцінювання конкретних вчинків людини. Людську особистість визначає її духовний світ. Формування духовного світу особистості – справа надзвичайно складна, особливо тоді, коли перед нами реальне життя з його суперечностями, проблемами, деформаціями цінностей.

На нашу думку, духовна культура тісно пов'язана з моральною культурою, яка формується моральним вихованням, що визначається як виховна взаємодія вихователів і вихованців і має на меті сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички і звички їх поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

Моральне виховання формує моральні поняття, погляди і переконання. Воно покликане також сприяти розвитку моральних почуттів, що виражають запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості. Не менше значення має і вироблення навичок і звичок моральної поведінки.

Процес морального виховання характеризується поняттями “мораль”, “моральність”, “моральна свідомість”, “моральні переконання”, “моральні почуття”, “моральні звички”, “моральна спрямованість”. Коротко розкриємо зміст цих понять.

Мораль – це система ідей, принципів, законів, норм і оцінок, що регулює стосунки між людьми. Вона виконує пізнавальну, виховну, оцінну функції. Норми і принципи моралі, її ідеали і почуття визначають життєву позицію особистості, спільноти. Мораль регулює поведінку людини у всіх сферах її суспільного життя (в побуті, науці, політиці, в сім'ї, громадських місцях), хоча і відіграє в них неоднакову роль.

Моральність є етичним поняттям, синонімом поняття “мораль”. Однак якщо мораль – це форма свідомості, то моральність – практичне втілення етичних норм і принципів, “переломлення” загальнообов'язкових моральних приписів через внутрішній світ конкретної особистості. Тому в моральності людини моральні норми часто збігаються з її внутрішніми мотивами поведінки, діяльності.

Моральна свідомість – одна зі сфер суспільної свідомості; вона відображає реальні стосунки і регулює моральний аспект діяльності людини. Моральна свідомість охоплює моральні принципи, уявлення, ідеали, поняття “добро”, “зло” тощо, які об'єднуються у систему поглядів на призначення людини, сенс її життя.

Моральні переконання – пережиті та узагальнені моральні принципи, норми. Вони є раціональною основою моральної діяльності особистості, що дають їй змогу чинити свідомо, розуміючи необхідність, доцільність певного вчинку.

Моральні почуття – запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості. Вони є емоційним аспектом духовної діяльності особистості, що разом із моральними переконаннями характеризує моральність особистості.

Моральні звички – корисні для суспільства стійкі норми поведінки, які є внутрішньою потребою особистості й виявляються в будь-якій ситуації й умовах. Це найпростіша форма підтримки і передавання наступним поколінням звичаїв, норм поведінки. Формування моральних звичок є одним із найважливіших завдань вихователя.

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі мотивів поведінки і виявляється в різних умовах як властивість особистості. Моральна спрямованість передбачає наявність в особистості моральних переконань, моральних звичок, моральної свідомості, які в сукупності утворюють її моральність.

Методологічною основою морального виховання є етика – наука про мораль, природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємин між людьми в суспільстві [6, с. 414–418].

Отже, морально-етична культура – це міра розвитку людини, що характеризує широту та глибину знань особистості, її вихованість, духовність, повагу до людей, вміння спілкуватися та стійку суспільну позицію особистості.

Ця категорія є універсальною, вона повною мірою стосується й військового середовища.

Всебічний розвиток людини є головною метою виховання, яке охоплює розумове, моральне, статеве, правове, екологічне, трудове, економічне, естетичне й фізичне виховання в їх нерозривному зв'язку, взаємозалежності та взаємозумовленості. Кожен із цих напрямів має свої завдання і зміст.

У джерельній базі розвитку військової освіти України зазначено про необхідність кардинальної зміни виховання майбутніх офіцерів з орієнтацією на гуманізацію взаємин, акцентовано, що військова освіта, яка забезпечує відтворення інтелектуального потенціалу військової галузі та сприяє зміцненню обороноздатності держави відповідно до Конституції та законів України, є складовою загальнодержавної освітньої системи. Усі види виховання не існують відокремлено, а тісно пов'язані між собою. І хоч цілі різні, але суб'єкт виховання один – людина, її духовний світ. У формуванні морально-етичної культури курсантів необхідно зважати на такі критерії: гуманне ставлення до людини, суб'єктивне усвідомлення обов'язку і відповідальності перед самим собою та колективом; непримиренне ставлення

до несправедливості, яка стосується людського життя; повага і знання рідної мови, культури, історії України; позитивне ставлення до родини, старших, жінок, дітей тощо.

Державу здатні розбудовувати, підтримувати, зміцнювати та захищати не мешканці, а громадяни-патріоти. Проте патріотами не народжуються, їх виховують. На нашу думку, сьогодні у глибокій кризі є національне виховання. Ми стикаємось з недовірою курсантів до своєї держави і влади, відсутністю патріотизму, із запереченням національної культури.

Вважаємо, що у моральному вихованні слід спиратися на гуманістичну ідею, згідно з якою людині властиве прагнення до добра, правди і краси. Моральне виховання передбачає формування національної свідомості й самосвідомості, прищеплення національних цінностей (любові до рідної землі, свого народу), готовності до праці в ім'я Батьківщини. Майбутній офіцер повинен усвідомлювати причетність до свого народу, відчувати і відстоювати національну гідність, підтверджуючи це практичними справами, а не тільки гаслом “Служу українському народові”.

У розвитку національної свідомості й самосвідомості майбутніх офіцерів, на нашу думку, важливими є етапи, запропоновані О. М. Степановим та М. М. Фіцулою [6], для формування всебічно розвиненої особистості.

Перший етап. *Етнічне самоусвідомлення*. Воно є корінням патріотизму і починається з раннього періоду життя в сім'ї, з дотримання народних звичаїв, обрядів, народної пісні тощо. Фундаментальне значення в процесі етнізації має рідна мова, якій до певного часу не повинні заважати інші мови.

Другий етап. *Національно-політичне самоусвідомлення*. Передбачає усвідомлення себе як частини нації, своєї причетності до неї як політичного феномена, що має чи виборює певне місце серед інших націй. Важливим є формування історичної пам'яті, почуття національної гідності й стійкості до впливу інших ідеологій.

Третій етап. *Громадянсько-державне самоусвідомлення*. Передбачає усвідомлення понять “патріотизм” і “націоналізм”, виховання турботливого ставлення до національно-культурних цінностей інших народів, прищеплення почуття національної, расової, конфесійної толерантності.

На кожному із цих етапів формування національної свідомості й самосвідомості у молодій людині формується система моральних цінностей. До системи моральних цінностей належать вічні, національні, громадянські, сімейні та цінності особистого життя.

Вічні цінності мають універсальне значення і є загальнолюдськими (добро, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість та ін.). До національних цінностей належать поняття “патріотизм”, “почуття національної гідності”, “історична пам'ять” тощо. Громадянські цінності

ґрунтуються на визнанні гідності людини. Вони стосуються прав і свобод людини, обов'язків перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо. Сімейні цінності охоплюють моральні основи життя сім'ї, стосунків поколінь, подружньої вірності. Цінності особистого життя мають значення для певної особистості, визначають риси її характеру, поведінку та успіх, стиль приватного життя та ін.

Великі можливості для формування національної самосвідомості закладено в неписаних законах лицарської честі, козацьких чеснотах, які важливі для підготовки військових фахівців, що передбачають:

- виховання любові до батьків, рідної мови; вірності в коханні, дружбі, побратимстві; шанобливого ставлення до Батьківщини;
- готовність захищати слабших, турбуватися про молодших;
- шляхетне ставлення до жінок;
- непохитну вірність ідеям, принципам народної моралі й духовності;
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турботу про розвиток народних традицій, звичаїв, обрядів, бережливе ставлення до рідної природи;
- прагнення робити пожертвування на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму.

Добрим порадиником у військово-патріотичному вихованні може слугувати і кодекс лицарських звитяг: готовність боротися за волю, віру, честь і славу України; нехтування небезпекою, коли справа стосується життя друзів, побратимів, України; прагнення боронити рідний край від завойовників, героїзм, подвижництво в службі майбутніх офіцерів.

У процесі морального виховання важливо попередити прояви і розвиток таких рис особистості, які можуть призвести до порушення моральних норм. Тому завдання науково-педагогічного працівника ВВНЗ – формувати в молодій людині тверду моральну позицію, здатність протистояти негативним впливам з боку близького оточення і соціуму загалом.

Програми діяльності, поведінки і спілкування залежать від різноманітності значень, норм, навичок, зразків, ідеалів діяльності й поведінки, ідей, гіпотез, вірувань, цілей, ціннісних орієнтацій тощо. У своїй сукупності та динаміці вони утворюють те, що називають соціальним досвідом. Цей історично нагромаджений соціальний досвід культура зберігає і транслює, тобто передає від покоління до покоління. Культура також сприяє виникненню нових програм діяльності, поведінки і спілкування людей, які

внаслідок реалізації у відповідних видах і формах людської активності зумовлюють реальні зміни в житті суспільства.

Одним з найдавніших способів кодування досвіду, що безпосередньо пов'язаний з освітою, є таке функціонування суб'єктів поведінки, спілкування і діяльності, коли їхні дії та вчинки стають взірцем для інших. Зокрема, воїн-майстер, який демонструє молодому чи майбутньому воїнові певну систему зразків, прийомів ведення бойових дій; учитель, який показує учням ті чи інші прийоми роботи; індивіди і соціальні групи, що є об'єктами наслідування тих чи інших людей і груп; доросла людина, вчинки якої копіює дитина, – усі вони набувають функцій знакових систем, що транслиують програму поведінки, спілкування і діяльності.

На особливу увагу заслуговує думка І. А. Зязюна і Г. М. Сагач про те, що на зламі століть “зароджується культуротворча освіта з її уявленням про гуманістичний тип особистості як самоцінності мети, а не засобу суспільного розвитку” [3, с. 40]. Вони зазначають, що “залучення індивіда до різних сторін культурної спадщини має різні механізми: передача знання здійснюється на основі комунікації, передача вмінь – у процесі практичного спілкування, а передача цінностей – засобами духовного спілкування людей. Так розрізняються три основні процеси функціонування культури як системи механізмів соціального успадкування – освіта, навчання, виховання” [4].

У вихованні немає єдиного, універсального засобу впливу на духовний світ людини. Необхідно, щоб вихователь вмів вибирати із скарбниці мови саме ті слова, які необхідні, щоб знайти шлях до людського серця. Виховання чутливості до слова та його відтінків – одна з передумов гармонійного розвитку особистості. Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних відносин – такий шлях до гармонізації знань і моральності. Формування особистого ставлення до моральної істини починається тоді, коли педагоги звертаються до внутрішнього, духовного світу курсантів (студентів). У молодому віці дуже важливо дати змогу подивитися на речі власними очима, з цього і починається емоційно-естетичне пізнання та формування переконань. Якщо людина робить добро іншим людям і переживає благородні почуття, то зрозуміє моральну ідею і розумом, і серцем.

Озброюючи особистість знаннями, ми формуємо її світогляд, який є основою самосвідомості. І лише гармонійний розвиток трьох складових (розуму, почуттів, волі) є запорукою становлення людини, зокрема військової за фахом.

Важливою передумовою успішного розв'язання головних завдань навчання курсантів ВВНЗ є виховання під час проведення різноманітних занять, педагогічних заходів, яке спрямоване на формування свідомого патріота, громадянина, людини морально-етичної культури.

Якісну підготовку майбутніх офіцерів може забезпечити педагогічна система, яка ґрунтується на інтегрованому підході, що охоплює вивчення як фахових дисциплін, так і професійно орієнтованих психолого-педагогічних дисциплін.

У процесі підготовки фахівців військового профілю вибір цілей, змісту, технології й організації, науково-методичного і матеріального забезпечення слід здійснювати, зважаючи на те, що освіта фахівця, навчально-виховний процес має за мету формування особистостей високої освіченості, культури, моралі й духовності.

Отже, підготовка фахівців високого рівня залежить від багатьох чинників, серед яких є економічні, духовно-моральні, легітимні тощо. Для того, щоб рівень підготовки був справді високим, мало зібрати всі знання і вкласти їх у слухача, потрібно, щоб він повністю засвоїв їх і навчився використовувати на практиці. Необхідно, щоб у сухі слова і формули людина вклала своє відчуття, переживання, сприйняття, вирішувала проблеми не лише матеріальні, але й психологічні. Саме тоді, на нашу думку, професійна підготовка майбутніх військових фахівців даватиме найвагоміші результати.

Вважаємо, що у ВВНЗ необхідно створити педагогічні умови для ефективного морального виховання. Під час навчального процесу науково-педагогічні працівники повинні спрямовувати свої зусилля на те, щоб кожне заняття (лекція, семінар, групове чи практичне) мало виховну спрямованість, а викладання будь-якої дисципліни сприяло б засвоєнню загальнолюдських норм моралі, виховувало б почуття патріотизму, національної гідності, активну життєву позицію та інші риси, гідні достойної поведінки офіцера-лідера, офіцера-патріота.

Морально-етичний аспект взаємин викладача з курсантами є дуже важливим в його діяльності, оскільки високоморальні стосунки є виховним засобом впливу на майбутніх офіцерів.

Необхідний рівень морально-етичного впливу може бути забезпечений у ВВНЗ у разі дотримання таких вимог і норм [7, с. 59–64]:

- усебічне врахування індивідуально-психологічних особливостей курсантів та соціально-педагогічних явищ у колективі навчальної групи;
- поважне й уважне ставлення як до окремого курсанта, так і до колективу навчальної групи в цілому, без будь-яких упереджень;
- розумна вимогливість до курсантів, піклування про їхнє самовдосконалення, високоморальну громадянську позицію;
- витримка та врівноваженість, доброзичливість і, до певної міри, неформальність у спілкуванні з курсантами, довіра і тактовність;
- моральна відповідальність за взаємовідносини, що складаються між курсантами, стимулювання позитивних проявів особистості,

забезпечення мотиваційної основи морально-етичного вдосконалення, підтримка всіх корисних починань;

- педагогічний оптимізм, активна життєва позиція викладача;
- непримиренність до аморальності, особистий приклад викладача.

Отже, якість та ефективність підготовки високоосвічених та висококультурних офіцерів залежать від багатьох чинників. Зокрема, суспільної моралі, психології та професійного рівня педагога, рівня загальної та етичної культури курсантів (студентів).

Перспективним напрямом дослідження цієї проблеми може бути обґрунтування оновлення змісту програм навчальних дисциплін у системі військової освіти внаслідок впровадження культурно-освітніх технологій для формування морально-етичної культури майбутніх офіцерів.

1. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век. М., 1990.
2. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода). К., 1992.
3. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії: Навч. посіб. К., 1997.
4. Каган М. С. О духовном: ответ категоріального анализа // Вопросы философии. 1985. № 9. С. 91–105.
5. Натоп П. Философия как основа педагогики. М., 1910.
6. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основы психології і педагогії: Навч. посіб. К., 2006.
7. Хорев І. О. Підвищення ефективності пізнавальної діяльності слухачів вищих військових закладів освіти: Навч. посіб. К., 1999.

OFFICER MORAL AND ETHIC CULTURE: PEDAGOGICAL ASPECT

Oksana Khodan'

*Petro Sahaidachny Army Institute of L'viv
National University "L'viv Politechnika"
Hvardiyska Str., 32, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The article analyses the pedagogical aspect of forming the prospective officer moral and ethic culture.

Key words: moral and ethic culture, moral education, moral values.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2007

Прийнята до друку 24.10.2007